

Комісії з богословського діалогу між Католицькою і Православною Церквами: митрополита Пергамського Іоана (Константинопольський Патріархат) та архієпископа Курта Коха (Апостольська Столиця) як співголів з православного і католицького боку та митрополита Великоламського Іларіона (Алфеева), представника РПЦ. Оцінюючи Віденські зустрічі, член російської делегації архімандрит Кирило (Говорун) зазначив: „Слід прийняти сбалансовану позицію, насамперед стосовно питання про примат у Церкві. Причому спочатку треба відпрацювати *міжправославний консенсус* щодо цього питання”. Про це, зокрема, свідчить і помітний дисонанс у виступах митрополита Іоана (Константинопольський Патріархат) і митрополита Іларіона (Алфеева) з Московського Патріархату щодо результатів Віденської зустрічі, завершенням якої започатковано знову довге затишшя у православно-католицькому діалозі. Отже, все тепер поставлено на розсуд майбутнього Вселенського Всеправославного собору, на якому, як прогнозують експерти православно-католицьких відносин, не дійде до узгодженого всіма православними Церквами вирішення низки надто складних еклезіологічних питань, зокрема примату у нинішньому вселенському православ'ї. Відбудеться зіткнення в оцінюванні традиційної ролі Константинопольського патріарха як „першого серед рівних” і претензії Московського і всієї Русі Патріарха посісти цей титул в сучасному Вселенському Православ'ї.

А що стосується перспектив православно-католицького діалогу, то вести його приречені в умовах посилення секуляризації сучасного світу як Католицька, так і Православні Церкви, надаючи православно-католицьким відносинам все більшої гнучкості й толерантності.

5. Толерантність міжконфесійних відносин як культура нового тисячоліття

Глобалізаційний характер економічних, політичних, культурних, техніко-технологічних процесів у світі, інтенсивні інтеграція, уніфікація, мобільність, стандартизація людської діяльності та її продуктів, урбанізація, міграція трудової сили і капіталу, трансформування політичних, економічних та соціальних моделей, активне поширення й проникнення індустріальних технологій і, зокрема, інформаційних технологій на тлі зростання планетарних проблем (забруднення навколишнього середовища, ядерна загроза, вичерпність природних ресурсів, потепління, тероризм та ін.), що можуть бути розв'язані лише спільними зусиллями усього світового

співтовариства, актуалізували потреби такого ж *масштабного узгодженого реагування* людських цивілізацій з метою їх врахування, ослаблення чи й нейтралізації.²

Глобалізаційні процеси в кінці ХХ – на початку ХХІ ст. захопили й гуманітарну сферу – культуру, цілі галузі науки, право, релігію, мораль, мову, засоби масової інформації та ін. Наслідками глобалізації гуманітарно-культурного простору стали явища поширення уніфікованої та стандартизованої культури (за якою нерідко проглядається маскультура впливових, високорозвинених країн), світоглядів, ідеологій, віросповідань, поведінських стереотипів, для яких в умовах інформаційних технологій, функціонування комп'ютерного зв'язку, Інтернету, мультимедіа не існує кордонів; прискорена поліконфесіоналізація, секуляризація та десекуляризація; поступове, але неухильне руйнування самотутніх національних культур, звуження розмаїття традиційних культур; поширення релігій, не притаманних конкретним країнам та народам і т. ін.

Не торкаючись проблеми *оцінки* наслідків сучасних глобалізаційних процесів у гуманітарній сфері, у тому числі релігійній, сфері міжконфесійних відносин (це тема іншого дослідження), зазначимо, що актуалізація необхідності попередження і подолання негативних виявів цих процесів, серйозна стурбованість людських спільнот масштабами таких процесів та їх *інтолерантним характером* (ескалація нетерпимості, агресивності та розбрату, активізація і масштабність тероризму, релігійний екстремізм тощо) гостро поставили на порядок денний питання про ефективні заходи, здатні загальмувати чи усунути неприйнятні наслідки глобалізації; про створення умов (правових, політичних, економічних, соціальних, культурних), які б, сприяючи об'єктивним позитивним процесам розвитку людської цивілізації, ставили надійні перешкоди його негативним наслідкам, локалізували та маргіналізували дискримінаційні, конфліктні, насильницькі чи екстремістські вияви у відносинах між етнічними, конфесійними, соціальними, культурними, мовними групами, націями.

Такі підходи висунули на порядок денний потребу міжцивілізаційного, міждержавного, міжконфесійного *діалогу*, що з невідворотністю передбачає

² Всупереч поширеним підходам ці негативні проблеми важко назвати «викликами», оскільки цей термін передбачає щось чи когось поза людиною; біда ж у тому, що практично всі ці проблеми є наслідком не завжди продуманої діяльності самої людини, її прагнень отримати кінцевий результат за будь-яку ціну. Не зайве зазначити, що проблемні наслідки такої діяльності вже з кінця 60-х рр. минулого століття породили численні філософські концепції, що ставлять під сумнів можливість «розумного управління соціальними процесами», а спроби «конструювати світ природи, людських відносин і самої людини» розцінюють як «утопічні», «невідповідні» християнським ідеалам [Див.: Лекторский В.А. Христианские ценности, либерализм, тоталитаризм, постмодернизм // Вопросы философии. – 2000. – №1. – С. 3-9].

дух і позицію толерантності учасників такого процесу. Діалог і толерантність відносин нині стають тими імперативними умовами розв'язання проблемних питань сучасних цивілізацій XXI тисячоліття, тим культурно-психологічним базисом, за яких і на яких тільки й можлива співпраця, співжиття, більше того – виживання людських цивілізацій, «перехід від культури війни до культури миру». Світове співтовариство сьогодні прийшло до висновку, що світ неможливий без толерантності у відносинах, а розвиток демократії неможливий без миру. Це, в свою чергу, передбачає, що окремі люди, спільноти та нації будуть визнавати і поважати культурний плюралізм цього співтовариства [Декларация принципів терпимості. Утверждена резолюцией 5.61 Генеральной конференции ЮНЕСКО от 16 ноября 1995 г. Джерело: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_503&p=1257524197295937].

Такі умови однаковою мірою стосуються усіх сфер людської діяльності – від політичної й екологічної до культурної і міжконфесійної. Можливо, найбільш узагальнено, універсально і повно курс світового співтовариства на толерантизацію як єдино прийнятний характер відносин, в умовах якого тільки й можливе забезпечення прогресуючого просування людської цивілізації вперед, спільної протидії негативним наслідкам глобалізації, знайшов своє відображення в Декларатії принципів терпимості, затвердженій Генеральною конференцією ЮНЕСКО в листопаді 1995 р. [Там само].

Поряд з іншим, вона містить і найбільш розлоге сучасне розуміння толерантності, важливе для нас в контексті конкретної проблеми міжконфесійних відносин. На розвиток традиційного розуміння донедавна суто медико-біологічного терміну «толерантність»³, а згодом доволі звуженого, але поширеного значення цього терміну як «терпимість», «поблажливе ставлення до чийось думок, поглядів, вірувань»⁴ зазначений міжнародний документ, підписаний 185 державами-членами ЮНЕСКО, дає досить глибоке сучасне тлумачення поняття толерантності. Воно, зокрема, передбачає розуміння толерантності

- ✓ як поважання, сприйняття та розуміння багатого розмаїття культур, релігій нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості;
- ✓ як єдність у різноманітті;
- ✓ як права і свободи кожного дотримуватися своїх переконань і визнання такого ж права за іншими;
- ✓ як обов'язок сприяти утвердженню прав людини, плюралізму, демократії та правопорядку;

³ У біології та медицині термін «толерантність», «толерантний» означає відсутність імунологічної реактивності, тобто втрату здатності біологічного організму виробляти антитіла [Великий тлумачний словник сучасної української мови. – Ірпінь, 2005. – С. 1459].

⁴ Там само.

- ✓ не як поступки, поблажливості чи потурання, а передусім, активної позиції, що сформована на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини (тобто йдеться про компроміс, а не позицію безпринципності);
- ✓ не означає якоїсь бездумної терпимості чи пасивного ставлення до соціальної несправедливості, відмову від своїх або безоглядного прийняття чужих переконань;
- ✓ визнання того, що погляди однієї людини не можуть бути нав'язані іншим [Декларація принципів терпимості. Утверджена резолюцією 5.61 Генеральної конференції ЮНЕСКО от 16 ноября 1995 г. Джерело: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_503&p=1257524197295937].

Таким чином, утвердження толерантних відносин у суспільстві передбачає:

- забезпечення свободи совісті і, зокрема, релігійної свободи для всіх;
- правової рівноправності і рівності можливостей для всіх груп та окремих людей, зокрема в релігійній сфері;
- відсутність будь якої дискримінації, адміністративного тиску чи насилля, недопущення обмеження прав у зв'язку з світоглядними чи віросповідними переконаннями;
- повагу до можливості інших мати відмінний світогляд, переконання, думки.

Толерантність у сучасному розумінні означає не тільки моральний обов'язок особистості, а й політичну та правову потребу держав-учасниць світового співтовариства, оскільки толерантність перетворилася в наш час не лише у принцип, а й необхідну умову миру й соціально-економічного розвитку людства.

Припускаємо, що заявити про життєву необхідність дотримання толерантності (терпимості) на рівні міжнародних організацій та міждержавних відносин у наш час спричинив не позитивний (і майже безпроблемний) зміст цього поняття, в якому знайшли відображення прагнення ідеально бажаних відносин між індивідами, групами, спільнотами чи державами, а його протилежність – *інтолерантність*, якою узагальнено позначаються відносини нетерпимості, невизнання за іншими права мати іншу культуру, віросповідання, світогляд, думки, ідеї, традиції, спосіб життя, звички тощо; агресивне небажання миритися із свободою інших мати власні переконання, що проявляється у насильстві, відчуженні, силовому нав'язуванні меншинам (етнічним, конфесійним, культурним, мовним та ін.) домінуючих ідеологій, переконань, поглядів тощо, ігноруванні прав цих меншин. Більше того, сьогодні йдеться про *ескалацію* нетерпимості і конфліктів, що потенційно загрожують усім частинам світу, мають глобальний характер, безперешкодно долають національні кордони; про

групи й ідеології, що проповідують нетерпимість і набирають силу у всьому світі.

Можна було б привести чимало прикладів масштабних, нерідко навіть агресивних виявів сучасної інтолерантності в політиці, економіці, соціальних, культурних, міжнаціональних, міжконфесійних відносинах, що навіть у своїх локальних проявах серйозно загрожували і загрожують світовим та регіональним спільнотам і групам, змусивши заговорити про толерантність як принцип і необхідну умову людського співжиття.

Ці узагальнюючі положення щодо сучасного бачення толерантності в умовах плюралізму, різноманіття культур дозволяють більш глибоко й всебічно зрозуміти важливість толерантності *в релігійній сфері* і, зокрема, у міжконфесійних відносинах. Толерантність у відносин між конфесіями у поліконфесійному, плюралістичному і демократичному суспільстві, зокрема, передбачає:

- повагу і сприйняття існуючого розмаїття релігій, конфесій, віросповідань як різноманітних форм самовираження та самовиявлення людини, гідних існування;
- визнання не лише за своєю конфесією, а й за всіма іншими права на свободу совісті, зокрема, релігійну свободу, на правову рівноправність і рівність можливостей для всіх конфесій, віросповідань та окремих людей;
- повагу до можливості інших конфесійних спільнот мати відмінну позицію, переконання, судження, поділяючи або не поділяючи їх;
- право кожної конфесії у відносинах з іншими конфесіями дотримуватися своїх переконань і визнання такого ж права за іншими на основі визнання універсальних прав та основних свобод людини. При цьому дотримання таких позицій відображає розумний компроміс, а не позицію безпринципності, не означає відмову від своїх або безоглядного прийняття чужих переконань;
- не зайняття конфесіями у міжконфесійних відносинах позицій власної виключності, зверхності, домінування, не протиставлення одних релігійних груп («традиційних», «державоутворюючих» релігій») іншим («новим», «тоталітарним», «деструктивним» тощо);
- несприйняття і неприйняття конфесією політики влади щодо правової дискримінації, обмежень прав інших конфесій чи релігійних організацій, спроб політизувати позиції церков та релігійних організацій;
- готовність до практичної співпраці з іншими конфесіями у суспільно значущих напрямках діяльності, залишаючись на принципових позиціях своєї конфесії, віровчення.

Чим зумовлене нинішнє звернення релігійних діячів, вчених, політиків, громадськості, віруючого загалу до потреби утвердження терпимості у сфері, де нібито вже *apriori*, за сакральною суттю віросповідних догматів і

клятвеному зобов'язанню кожного віруючого неухильно їх дотримуватися загалом-то й не повинно виникати потреби у якихось додаткових закликах або зусиллях, спрямованих на утвердження терпимості, – між віруючими й іновіруючими, віруючими й невіруючими, між різноконфесійними групами, організаціями та об'єднаннями, між представниками різних віросповідань, церков ?

Узагальнено актуалізація толерантизації міжконфесійних відносин у світі зумовлена низкою причин (політичних, соціальних, правових, духовних, міжцерковних, внутрішньоцерковних), серед яких слід назвати наступні:

- світоглядна лібералізація відносин у людських спільнотах;
- реальний релігійний плюралізм;
- різке кількісне зростання релігій, конфесій, віросповідань, течій, толків, у т. ч. за рахунок численних поділів, розколів, появи т.зв. нетрадиційних релігій і т. ін.; чисельне зростання диференційованих за віросповідною належністю віруючих, у т. ч. за рахунок зміни релігій, прозелітизму тощо;
- відсутність вагомих результатів у подоланні *давніх* релігійних конфліктів між конфесійними спільнотами у римо-католицизмі і православ'ї, римо-католицизмі і протестантизмі, у православ'ї і протестантизмі, між християнством та ісламом, між християнством, ісламом та язичництвом, між ісламом та іудаїзмом, між традиційними і новими релігіями та ін.;
- зростання масштабності конфліктів на релігійному ґрунті чи з участю релігійних спільнот, їх суспільної резонансності;
- політизація релігійної середовища, спекулятивне використання релігійного чинника у політичних, національних, ідеологічних конфліктах з втягуванням у них великих релігійно солідаризованих груп;
- активізація тероризму під маскуючими релігійними гаслами, ескалація релігійного екстремізму та ін.

Навіть побіжний аналіз міжрелігійних, міжконфесійних, міжцерковних відносин у світі засвідчує, що декларації на тему толерантності цих відносин і їх практична реалізація знаходяться нібито в різних вимірах: реальні масштабні чи локальні, але резонансні конфлікти релігійних інтересів, що перманентно знаходять свій вияв у різних частинах світу, зводять нанівець численні заяви релігійних діячів найвищого рангу про важливість орієнтації на принципи толерантності.

На підтвердження сказаному, можна навести факти масштабного вибуху міжрелігійної ворожнечі у колишній Югославії, теракти під ісламськими прапорами в Іраку, погроми християнських церков у Індії, реакцію на охрещення мусульманина Папою Бенедиктом XVI, жорстоке протистояння між прихильниками сунітського і шіїтського ісламу в ряді арабських країн, міжконфесійні бійки в серці християнського світу –

Палестині, численні вияви суїцидального тероризму ісламських фанатиків та ін.

Є підстави припускати, що одним з найбільш впливових негативних чинників, який заважає утвердженню толерантних відносин між конфесіями, є політизація релігійної сфери і, зокрема, політизація міжконфесійних відносин. Показовий приклад, що стосується позаукраїнського релігійного простору, але так чи інакше зачіпає й інтереси православних церков в Україні, – події, пов'язані з намаганнями відтворити колишню Бессарабську православну митрополію, що територіально включала б не лише Республіку Молдову, а й прикордонні регіони України, райони Чернівецької та Одеської областей. Ядро митрополії мала складати молдовська православна громада, що опинилася в силовому полі двох церков-суперниць – Російської православної церкви і Бесарабської митрополії Румунського патріархату. В контексті політичних настроїв частини молдовського суспільства, духовенства, що виношує плани об'єднання з Румунією, проблема набула політичного забарвлення. Питанням реєстрації митрополії змушений був зайнятися Європейський суд. Зрештою, під тиском Ради Європи Бесарабська митрополія Румунської православної церкви була зареєстрована, хоча це рішення породило додатковий розкол у суспільстві, ускладнення відносин РПЦ і Румунської православної церкви, викликавши у обох опонуючи таборах сплеск нетолерантності, взаємних звинувачень, спорів про «канонічну територію», «церковний експансіонізм», «сплановану дестабілізацію ситуації» [Крылов А. История одного раскола. Бессарабская митрополия: нерешенная проблема православного мира // НГ-религия. – 2009. - 4 февраля. – С. 6] і т.п.

Аналізуючи масив фактів, процесів та явищ, пов'язаних з проблемою толерантності міжконфесійних відносин у світі, не можна не означити *як тенденцію* посилення інтолерантних відносин всередині великих конфесій, що в залежності від ряду чинників з часом можуть призводити до появи групових чи індивідуальних опозиційно-критичних настроїв, більш чи менш помітних розколів, поділів, до зростання т. зв. самопроголошених церков, громад, категорії «невоцерковлених» віруючих, які організаційно не пов'язані із жодним з офіційно існуючих релігійних об'єднань; до міжгрупових (міжетнічних) чи міжособових конфліктів. Нерідко такі зміни стають наслідком обмеження свободи думки в межах віросповідної спільноти, нетолерантного церковно-адміністративного реагування на інакшесудумання рядових віруючих і т. п. Так, за оцінками фахівців, лише в російському православ'ї на сьогодні існує понад 30 самостійних формувань, що не підпорядковані Московському Патріархату. Кількість таких спільнот «альтернативного православ'я», «вільних церков» з року в рік зростає [Лещинский А. Хитон, разорванный на части. Если церковь боится раскола, ей нельзя избегать диалога с инакомыслящими // НГ-религия. – 2008. - 16 января. – С. 6]. З року в рік соціологи різних країн констатують зростання групи

віруючих, які вважаючи себе віруючими, організаційно не належать до жодної з існуючих церков, у т.ч. з міркувань інтолерантності в релігійному середовищі. Навіть у США, де 78,4% американців вважають себе християнами, 16,1% віруючих заявляють, що не належать до жодної з релігійних організацій; 25% молодих протестантів не ототожнюють себе з жодною з протестантських номінацій [Минин С. В «религиозном супермаркете» американцы могут обменять свою веру на более подходящую // НГ-религия. – 19 марта. – 2008. – 19 марта. - С. 8] (для порівняння: у Франції нехтують культовою практикою 60,4% опитаних, у Великій Британії – 55,8%).

Аналіз світового досвіду унормування міжконфесійних відносин засвідчує, що толерантність як сукупність принципів релігійного співіснування, обов'язкових для всіх, у суспільствах з нічого не з'являється. Вона *виховується й культивується десятиліттями і століттями* суспільствами, заінтересованими у терпимих відносинах між представниками різних віросповідань. Сподіватися на *довільне* проростання і утвердження толерантності в суспільствах досить важко, оскільки існуючі явища та тенденції, тим більше на тлі економічних та фінансових негараздів, кризових станів у багатьох країнах світу лише ускладнюють досягнення зазначеної мети.

За цих умов важко говорити й про видимі й вагомні результати реалізації власне церквами, релігійними організаціями декларацій щодо свого потенціалу об'єднувати, робити суспільства і нації духовно монолітними, що мало б стати наслідком утвердження толерантних відносин між прихильниками принаймні найбільших конфесій. Об'єктивно налаштовані науковці констатують, що за існуючих умов на релігійному ґрунті відбуваються скоріше *роз'єднуючі, дезінтеграційні процеси*, прагнення до самоізоляваності, зумовлені приналежністю до різних церков, конфесій, об'єднань або релігійних громад. Справді об'єднуючи одновірців всередині релігійних об'єднань або громад, спільне віросповідання водночас (хочеться це визнавати релігіям чи ні) мінімізує об'єднавчу функцію, оскільки поза межами одновірної спільноти зустрічається з прихильниками інших віросповідань і мусить доводити свої переваги, більшу істинність, благодатність і т.п., тобто протиставляти себе всім іншим. «Кожна релігія, – пишуть російські релігієзнавці, – заявляє про вселенський і абсолютний характер власного трансцендентного досвіду і про помилковість решти. Визнання рівноцінності і рівнозначущості усіх «шляхів до Бога» для справді релігійної людини абсолютно неможливе» [Толерантность / Под общ. ред. М. П. Мчедлова. - М., 2004. – С. 176].

Не поділяючи надмірної категоричності російських колег, зазначимо, однак, що диференціація суспільства за принципом церковно-конфесійної приналежності поки що його лише *додатково роз'єднує*, хоча воно і без того поляризоване політично, національно, духовно. При цьому нетолерантність

проявляється саме на стику церков, конфесій, релігійних об'єднань та громад, в контакті як з іновірними, так і з невірними, інфільтруючись своїми оцінками, ставленням, позиціями й у позарелігійні сфери – у політику, культуру, духовні цінності, особисте життя людини, побут тощо. Спираючись на конкретні дослідження, вчені змушені констатувати збільшення у світі конфліктів на релігійному ґрунті.

Про те, настільки проблемною (за демонстративної доброї волі світових церков та релігійних організацій) виявляється реалізація на практиці толерантних відносин, засвідчує хроніка довготривалого і практично безрезультатного православно-католицького діалогу з проблеми відновлення єдності християнської церкви першого тисячоліття. Документи, з великими складнощами вироблені Спільною міжнародною комісією для богословського діалогу між Римською католицькою церквою і Православною церквою в результаті цього діалогу: «Скасування взаємної анафемі Константинополем і Римом» (1965 р.), Барійський документ «Віра, тайни і єдність церкви» (1987 р.), Фрайзінгська заява з приводу подій у Східній Європі і можливостей діалогу (1990 р.), Баламандський документ «Унітаризм, метод об'єднання минулого, і сучасний пошук повного сопричастя» (1993 р.), Равенський документ «Еклезіологічні та канонічні наслідки сакраментальної природи церкви; церковне сопричастя, синодальність і влада» (2007 р.), Пафоське комюніке (2009 р.) [Див.: Найважливіші документи католицько-православного богословського діалогу / Перекл. Крокоша М./ Джерело: Богословський портал. – 2009 р.] та ін., за всієї значущості кроків до міжцерковного консенсусу, засвідчують, що церквам – учасникам діалогу важко, а на сьогодні – поки що неможливо дійти до взаємоприйнятної згоди навіть у гранично узагальнених формулюваннях стосовно моделі порозуміння, апельованої до першого тисячоліття історії єдиної церкви. Поступки католицької сторони (Івана Павла II, кардинала Й.Ратцінгера, нині – папи Бенедикта XVI) в діалозі («православним пропонувати визнання владних прерогатив папи Римського на час першого тисячоліття» існування церкви, інші поступки) все ж виявилися недостатніми, щоб вивести діалог із глухого кута. На думку вітчизняних і закордонних науковців, теологів, істориків церкви, позитивний поступ католицько-православного діалогу блокований геополітичною стратегією Московського патріархату по реалізації проекту «Руського світу», орієнтованого на релігійно-церковний консерватизм.

У релігійній сфері нагальність плідного діалогу і толерантності у міжконфесійних відносинах, зокрема на загальноєвропейському рівні, – більш ніж очевидна: вона продиктована не лише зрозумілою неприйнятністю конфліктних чи навіть силових методів вирішення проблемних питань релігійного сегменту в глобалізованому суспільстві, а й досить складною постсоціалістичною спадщиною та цілим комплексом масштабних, потенційно конфліктних наслідків, породжених докорінними політичними,

соціальними, духовними трансформаціями в країнах євроазійського простору в 90-х роках минулого століття, які треба долати. В ряді постсоціалістичних країн в релігійній сфері актуалізувалися внутрішньо суперечливі, а тому потенційно конфліктні реалії, пов'язані з

- перманентною релігійно-церковною диференціацією суспільств, держав, націй, поділом самих церков та релігійних організацій, сепаруванням раніше однополосного складу ієрархів, кліру, віруючих за критеріями національної зорієнтованості, новоствореної державності, канонічності, переформатованої церковної підпорядкованості, національно-культурних позицій чи орієнтацій, релігійно-регіональних пріоритетів і традицій тощо;
- прагненнями віруючих у нових незалежних державах переглянути існуючі досі статуси своїх церков та способи їх підпорядкування колишнім церковним центрам, за якими, здебільшого, стояли не стільки нагальні потреби подолання якихось догматичних розбіжностей, скільки більш складні й очікувано конфліктні питання – відродження історичної справедливості, переподілу церковної власності (культових будівель, церковного майна) та ін.;
- спробами "проведення офіційного або правового розрізнення на національних рівнях між різними заснованими на вірі громадами", що "може являти собою дискримінацію і негативно позначатися на здійсненні свободи релігії або переконань", негативно впливати "на здійснення економічних, соціальних і культурних прав, особливо по відношенню до представників релігійних меншин та інших осіб, що перебувають у вразливому положенні" [Дискримінація на основі релігії і переконань та її вплив на здійснення економічних, соціальних і культурних прав. Резолюція Ради з прав людини ООН від 20 березня 2009 р. // Джерело: Office of the High Commissioner for Human Rights UN/ www.ohchr.org].

Про скоріше роз'єднуючі, аніж інтегруючі функції релігій, церков та релігійних організацій засвідчує і світова тенденція наростання масштабності конфліктів з релігійним підґрунтям, ескалація релігійної нетерпимості всупереч закликам очільників церков до толерантності, відмови від насилля. Релігія нерідко стає тим чинником, яким нерідко намагаються сьогодні виправдати акти насильства по всьому світі, втручання одних держав у справи інших, обмеження прав і свобод одних релігійних груп іншими.

У зв'язку з цим постає питання про те, на яких шляхах, якими методами та засобами можлива зміна ситуації з толерантністю у міжконфесійних відносинах на краще, подолання побутуючого скептицизму щодо послідовного утвердження релігійної терпимості, практики подвійних підходів у застосуванні цього принципу (формальне в частині випадках схвалення його на словах й ігнорування у практиці відносин); як можливе

забезпечення неухильного процесу толерантизації⁵ міжконфесійних відносин за будь-яких об'єктивно-суб'єктивних гальмівних обставин?

Зрозуміло, що пошуки реальних підстав для сповідування толерантності як універсальної і єдино прийнятної умови для співжиття віросповідно поляризованих спільнот у світі, підґрунтя для послідовно толерантні відносини у міжконфесійних відносинах слід шукати *не у площині нереального узгодження догматів, канонів* одних конфесій з другими, *а в площині спільних, суспільно значущих цілей та напрямів діяльності*, спільної зацікавленості у розв'язанні нагальних загальнолюдських проблем: боротьбі з бідністю, хворобами, наркоманією, тероризмом, за поліпшення екології і т. ін.

Виходячи з того,

- ✓ що толерантність міжконфесійних відносин як сукупність принципів співіснування віруючих, релігійних громад і об'єднань у поліконфесійному, плюралістичному і демократичному суспільстві є на сьогодні *імперативною умовою* такого компромісного, неконфліктного співжиття;
- ✓ що потреба в таких відносинах породжена історично як інтолерантністю самих міжконфесійних та міжцерковних відносин, так і зовнішніми світськими причинами та чинниками,
- ✓ що радикальні зміни (політичні, соціальні, економічні, національні, духовні, культурні, релігійні) у суспільствах Європи і світу істотно загострили вже існуючі міжконфесійні конфлікти, і породили нові,
- ✓ що, «дифамація релігій і підбурювання до релігійної нетерпимості в цілому стають обтяжливими чинниками, що призводять до ущемлення основних прав і свобод» людей,
- ✓ зважаючи на тенденцію ескалації і світову резонансність прояві релігійної нетерпимості,

є всі підстави вважати курс на толерантизацію міжконфесійних відносин безальтернативним, що має стати невід'ємним складником культури нового тисячоліття.

Не випадково чимало дослідників сучасної релігійної конфліктології приходять до висновку про потребу нової універсальної імперативної моралі, дотримання якої у переважно релігійному світі убезпечило б людство від подальшої ескалації насильства на релігійному ґрунті. Зорієнтованість на толерантизацію міжконфесійних відносин – один з таких підходів.

Утвердження толерантності в міжконфесійних відносинах, на нашу думку, має відбуватися за такими напрямками:

⁵ Термін «толорантизацію» одним з перших в Україні ввів у науковий обіг проф. А. Колодний, розуміючи під ним усвідомлену програму запровадження принципів толерантності у міжконфесійних відносинах (Див.: Колодний А. Проблеми толорантизації міжконфесійних відносин в Україні // Українське релігієзнавство. – 2008. – №47. – 5-12.

1. Мінімізація чи й нейтралізація дії причин, що прямо чи опосередковано, але у всіх випадках негативно діють на стан міжконфесійних відносин, сприяють виявам нетолерантних відносин (політизація релігії, клерикалізація держав і суспільств, дифамація релігій, втручання державних структур у міжцерковні, міжконфесійні відносини, дія екстремістськи та фундаменталістськи налаштованих віруючих, релігійних груп та ін.).

2. Попередження чи недопущення в процесі запровадження принципів демократії та прав людини, свободи совісті та релігії ігнорування або недооцінки потреби збереження при цьому національної, культурної, етнічної та релігійної ідентичності; делібералізації національних законодавств про свободу совісті під приводом загроз «національній безпеці», втрати «національно-культурної ідентичності» тощо.

3. Трансформація національних законодавств у напрямі запровадження правових норм, що утверджують реальну рівність прав релігійних громад, організацій та об'єднань, не допускають вивищення одних релігій та церков над іншими (як би це не мотивувалося), ставлять надійні правові перепони дискримінації за світоглядною та віросповідною ознакою.

4. Подолання перекосів у світоглядних, ідеологічних, правових, політичних оцінках певних релігій, релігійних напрямів, течій; недопущення закріплення за окремими релігійними напрямами неаргументованих оцінок як «терористичних», «деструктивних», «тоталітарних» тощо. Тероризм, як підкреслюється в ряді резолюцій Генеральної Асамблеї ООН, «не може і не повинен асоціюватися з певною релігією, національністю, цивілізацією або етнічною групою» [Боротьба проти дифамації релігій // Релігійна свобода. Науковий щорічник №15. Додаток. – К., 2010. – С. 387].

5. Всебічне заохочення практики діалогу, переговорного процесу між конфліктуючими сторонами у релігійній сфері, в першу чергу, тими, що істотно впливають світову і регіональну ситуацію в релігійній сфері. "Взаєморозуміння і міжрелігійний діалог, – зазначається в резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 11 листопада 2008 р. «Заохочення міжрелігійного і міжкультурного діалогу, взаєморозуміння та співробітництва на благо миру», – є важливими аспектами діалогу між цивілізаціями і культурами світу"; зростає важливість "процесу залучення всіх заінтересованих сторін до міжрелігійного, міжкультурного і міжцивілізаційного діалогу... на різних рівнях" [Поощрение межрелигиозного и межкультурного диалога, взаимопонимания и сотрудничества на благо мира. Резолюция 63-й сессии. 11 ноября 2008 г. // Релігійна панорама. – 2009. – №1. – С. 41-45].

6. Підвищення професійної відповідальності за відбір та рівень матеріалів щодо релігійної сфери, проблем міжконфесійних відносин у засобах масової інформації. Світ був свідком наслідків карикатурного скандалу 2005–2006 рр., викликаного публікацією у одному із данських

періодичних видань карикатури на ісламського пророка Мухаммада, що супроводжувала статтю про складнощі сучасної реалізації свободи слова навіть у країнах давньої демократії. Нагадаємо, що скандал у короткий час охопив усі країни Європи та мусульманського Сходу, призвів до дипломатичного демаршу цілого ряду посольств мусульманських країн, бойкоту данських товарів, а його наслідки час від часу проявляються і зараз, на кінець першого десятиліття XXI століття.

7. Вироблення світовою спільнотою об'єктивних оцінок стану толерантності міжконфесійних відносин, подолання настроїв прикрасити, пом'якшити реальний стан цих відносин, критичне ставлення до «дрімаючого» стану релігійної конфліктності. Масштабне резонансно-вибухове реагування у світі на здавалось би локальні вияви релігійної нетолерантності, налаштованість конфесійно поляризованих груп на вишукування релігійної складової навіть у подіях, далеких від міжконфесійних відносин – в культурі, спорті, туризмі тощо – засвідчує, що налагодження надійних толерантних відносин між конфесіями в світі, значною мірою – завдання на майбутнє.

Таким чином, завдання толерантизації міжконфесійних відносин як невід'ємної частина культури нового тисячоліття об'єктивно сприймається на сьогодні не лише як важливе у світовому і регіональному масштабі, але й, по-перше, безальтернативне, по-друге, складне і суперечливе, по-третє, поки що достатньо не забезпечене цілеспрямованою і практичною діяльністю світового співтовариства в умовах ескалації виявів нетолерантності між конфесіями, триваючої політизації релігійної сфери, різновекторної дії інших чинників – політичних, економічних, національних, духовних, що істотно ускладнюють здавалось би просту мету утвердження толерантності.

6. Європеїзація та сецесіоністські конфлікти у світі

Розгортання взаємодії національного й релігійного є одним з найбільш суттєвих феноменів, що творять історію народів від далекого минулого аж до сьогодні. Від писань апостолів та європейських найстарших літописів і до найсучасніших досліджень істориків, релігієзнавців, теологів, ця проблематика так чи інакше аналізується. Проте, хоч релігійні та зокрема міжконфесійні конфлікти, а також і конфлікти між носіями релігійних та нерелігійних переконань, зрозуміло, мають величезну історіографію, котра поповнюється сьогодні працями А.Колодного, Л.Филипович, В.Климова, А.Арістової, В.Єленського, М.Бабія та ін., досі релігієзнавці рідко артикулювали такий аспект, вияв та результат взаємодії національного та релігійного, як сецесіоністські конфлікти. Натомість, саме так можна кваліфікувати ряд